

UOT 004.351

Ələkbərova İ.Y.

AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
depart17@iit.ab.az

VİKİ-MÜHİTDƏ REALLAŞDIRILAN BƏZİ İNFORMASIYA MÜHARİBƏSİ TEKNOLOGİYALARININ ANALİZİ

Məqalədə viki-mühitdə reallaşdırılan bəzi informasiya müharibələri texnologiyaları araşdırılmış, Vikipediyanın əsas problemləri sayılan vandalizm və redaktələr müharibəsinin virtual ensiklopediyaya ziyanlı təsirləri analiz edilmişdir. Həmçinin viki- mühitdə baş verən informasiya qarşıdurmaları analiz edilmiş, onların təsnifatı aparılmışdır.

Acar sözlər: viki-texnologiya, informasiya müharibəsi, Vikipediya, viki-səhifə, viki-cəmiyyət, redaktələr müharibəsi, spam.

Giriş

Son illər İnternet istifadəçilərinin sayının yüksək sürətlə artması nəticəsində qlobal şəbəkədə yeni, daha mükəmməl texnologiyaların istifadəsi genişlənmişdir. İnternet istifadəçilərinin sayının artması ilə yanaşı cəmiyyətin siyasi aktivliyi və narahatlığı İnternet mühitində informasiya müharibələri (İM) texnologiyalarından geniş istifadəyə səbəb olmuş, virtual aləmdə informasiya hücumları, informasiya qarşıdurmaları kimi münaqişə formaları meydana çıxmışdır. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) təsiri ilə cəmiyyət inkişaf etdikcə, yeni həyat tərzini formalaşdıqca, informasiya iqtisadiyyatı genişləndikcə bu mühitdə İM sosial hadisə kimi mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başlamışdır. İM texnologiyaları bu gün dövlətlər və təşkilatlar səviyyəsində elmi-texniki, hərbi, siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi sahələrində nailiyyətlər əldə etmək üçün yüksək effektiv vasitələrdən sayılır [1, 2].

İM texnologiyaları konsepsiyasının ilk müəlliflərindən sayılan amerikalı alim Martin Libiki “İnformasiya müharibəsi nədir?” adlı məqaləsində onun yeddi formasını göstərmişdir: komanda nəzarət (*Command and control*), kəşfiyyat müharibəsi (*Information Based Warfare*), elektron müharibə (*Electronic War*), psixoloji müharibə (*Psychological War*), haker müharibəsi (*Hacker War*), iqtisadi informasiya müharibəsi (*Economic Info-Warfare*) və kibermüharibə (*Cyberwar*) [3]. O, qeyd edir ki, psixoloji müharibə, haker müharibəsi və kibermüharibələr, ilk növbədə İnternet qlobal şəbəkəsində reallaşdırılır və bu İM texnologiyalarından istifadə qarşı tərəfin həyati əhəmiyyət kəsb edən sahələrini (malıyyə, bank sistemi, rabitə, elektrik təchizatı və nəqliyyat) iflic etməklə yanaşı, insanların davranışlarını idarə etmək üçün əsas vasitədir. İnternet vasitəsilə həyata keçirilən *informasiya-psixoloji təsir* vətəndaşların mənəvi durumunu dəyişir və mədəniyyətlər müharibəsi kimi xarakterizə edilir [4].

Qlobal şəbəkədə İM texnologiyalarının tətbiq olunduğu layihələrdən biri də hər gün milyonlarla İnternet istifadəçilərinin toplandığı, viki-texnologiya əsasında yaradılmış və “viki-mühit” (VM) adlanan layihədir. “XXI əsrin texnologiyası” adlanan viki-texnologiya İnternet istifadəçilərinin veb-saytlarla qarşılıqlı əlaqəsini, İnternetdən çıxmadan veb-səhifənin yaradılması, strukturlaşdırılması və redaktə olunmasını nəzərdə tutur [5].

Viki-texnologiya əsasında qurulan layihələrin ən nəhəngi Vikipediya azad ensiklopediyasıdır. Ən son məlumata görə, 22 milyondan artıq ensiklopedik məqaləyə malik olan Vikipediya layihəsi 284 dildə fəaliyyət göstərir və hər ay 400 milyondan artıq İnternet istifadəçisi bu veb-sayta müraciət edir. 2001-ci ilin yanvar ayında fəaliyyətə başlayan Vikipediya bu gün İnternetin ən populyar layihələrindən biri olmaqla ən çox müraciət olunan 5 sayt sırasına daxildir [6, 7, 8].

Viki-mühit və informasiya müharibəsi texnologiyaları

Bu gün cəmiyyətdə milli informasiya resurslarının mühafizəsi məsələsi çox aktualdır və bu baxımdan, hər bir dövlətin milli-mənəvi dəyərlərini əks etdirən viki-səhifələrin yaradılması və qorunması çox əhəmiyyətlidir. İnternet mühitində reallaşdırılan İM-in iştirakçıları viki-texnologiyanın informasiya təsirində, təbliğat və dezinformasiyanın yayılmasında əhəmiyyətini yaxşı dərk edirlər və öz fəaliyyətlərində Vikipediya layihələrindən daha aktiv və hərtərəfli şəkildə yararlanırlar [9].

Viki-texnologiya əsasında qurulan Vikipediya virtual ensiklopediyası bir axtarış sistemi kimi istifadəçilərin sorğuları əsasında sürətli informasiya xidməti göstərmək məqsədi daşıyır. Sistemə daxil edilən məlumatlar konkret olmaqla, yalnız hər hansı obyekt haqqında qısa informasiya verir. Vikipediya nəhəng məlumat bazası kimi hər saniyə yeni informasiya ilə zənginləşir. Bu şəbəkə vasitəsilə dünyanın istənilən nöqtəsində yaşayan insanlarla virtual ünsiyyət qurmaq, müzakirələr aparmaq, tarixi və gündəlik hadisələr haqqında məlumatlar əldə etmək mümkündür [10].

Viki-texnologiyanın veb-səhifələrin birbaşa veb-brauzerdən yaradılması və redaktə olunması üçün nəzərdə tutulması İnternet istifadəçilərini cəlb edərək yeni bir sosial mühit – Vikipediyanın yaranmasına və genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Viki-texnologiyanın verdiyi imkanlar:

- veb-səhifələrdəki məlumatların veb-brauzerdən dəyişdirilmə imkanının olması və bütün versiyaların serverdə yadda saxlanılması;
- səhifələrdə edilən bütün dəyişikliklərin həmin anda brauzerdə görünməsi;
- hiperistinadların generasiyasının avtomatlaşdırılması və veb-səhifələr arasında onların aktuallığının dəstəklənməsi;
- veb-səhifələrin yaradılmasında *HTML* dili əvəzinə ona oxşar, lakin daha sadə dilin istifadə edilməsi;
- düzəlişlərin tarixçəsinin qeyd edilməsi – viki-səhifələrin yarandığı andan başlayaraq istənilən dəyişikliyə baxmaq və bərpa etmək imkanının olması;
- viki-səhifələrin fərdi istifadəçi tərəfindən və ya kollektiv şəkildə yaradıla və redaktə edilə bilməsi;
- viki-istifadəçilər arasında müzakirələrin mümkünlüyü;
- viki-səhifələr arasında semantik əlaqələrin mövcudluğu.

Bu imkanlar viki-texnologiyanın mahiyyətini müəyyən edir: hər hansı biliyə malik olan istifadəçi həmin informasiyanı veb-saytda çap etməklə bu biliyi başqaları ilə bölüşür və layihənin inkişafında müəyyən rol oynamış olur [11].

Lakin Vikipediya layihələrinin sürətli inkişafı informasiya qarşıdurmasında viki-texnologiya imkanlarından daha geniş istifadə etməyə, İM-də iştirak edən Vikipediya istifadəçilərinin fəaliyyətində dinamikliyin, əhatəliliyin və mürəkkəbliliyin artmasına şərait yaradır.

Vikipediya genişləndikcə, viki-istifadəçilərin sayı artdıqca bu virtual ensiklopediyada İM texnologiyalarının tətbiqi də intensivləşir. Nəzərə almaq lazımdır ki, viki-səhifələrə daxil edilən informasiya, ilk növbədə viki-cəmiyyətin əhval-ruhiyyəsini göstərir. Dünyada cərəyan edən bütün proseslər, tarix boyu millətlər, dövlətlər arasında baş verən münaqişələr, qarşıdurmalar Vikipediyada öz əksini tapır. Bütün bunlar “Vikipediya dünyanın nəbzidir” deməyə əsas verir.

İnternet mühitində reallaşdırılan İM-də müxtəlif veb-briqadalar və hakerlərlə yanaşı, psixoloqlar, siyasətçilər, müəyyən ideologiyaları təbliğ edən insanlar fasiləsiz işləyirlər. Onlar xüsusi təşkil edilmiş, müəyyən hədəflərə yönəldilmiş, viki-texnologiyaları yaxşı bilən peşəkarlardır [12]. İctimai rəyin formalaşması və ya dəyişdirilməsində, dezinformasiyanın yayılmasında Vikipediya geniş imkanlara malikdir və İM texnologiyalarının universallığı, gizliliyi, çoxvariantlılığı, zaman və məkan seçimi ilə əlaqədar əlverişli olması, onları həddən

artıq təhlükəli edir. Bu xüsusiyyətlər viki-mühitdə İM-in gizli aparılmasına, az vəsait sərf etməklə yüksək nəticə əldə edilməsinə şərait yaradır.

Viki-mühitdə reallaşdırılan İM texnologiyaları müxtəlif yollarla tətbiq oluna bilər və burada əsas məqsəd insanların şüuruna müəyyən təsəvvürlərin, davranışların və əxlaqi stereotiplərin kütləvi yönəldilməsi və yayılmasıdır. Bu gün viki-texnologiya əsasında yaradılan layihələr – Viki-kitab, Viki-lüğət, Viki-anbar, Viki-növlər, Vikipediya, həmçinin bu layihələrin müxtəlif dil bölmələri İnternetdə mühüm xəbər, informasiya, bilik mənbələrinə çevrilmişlər. Lakin bu layihələrdə də Vikipediya olduğu kimi, informasiya qarşılıqlarına, dezinformasiyanın yayılması, informasiya ilə manipulyasiya hallarına rast gəlinir.

Viki-mühitin inkişafı, ilk növbədə viki-istifadəçilər arasında əməkdaşlıq nəticəsində mümkündür və bu əməkdaşlıq layihənin genişlənməsi ilə yanaşı, məqalələrin keyfiyyətinə də təsir edir [13]. Vikipediya istifadəçilər arasında əməkdaşlıq xüsusi növ virtual cəmiyyətin – viki-cəmiyyətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Vikipediyanın əsasını qoyanlardan biri - Cimm Uels viki-mühitdəki əməkdaşlığı belə izah edir: “Viki-istifadəçi axşam üç cümlədən ibarət məqalə yaradır. Daha sonra sehirli bir proses baş verir – məqaləni yaradan istifadəçi yaratdığı məqalənin səhər mükəmməl, ətraflı və maraqlı bir bilik mənbəyinə çevrildiyini müşahidə edir. Vikipediya məqalələrin kollektiv əməkdaşlıq nəticəsində inkişafı istifadəçilərdə yeni-yeni məqalələr yaratmaq həvəsi yaradır” [14].

Sosial şəbəkənin imkanlarına malik olan viki-cəmiyyətin müxtəlif siyasi baxışlara və ideologiyalara malik insanlardan təşkil olunması VM-də informasiya qarşılıqlarının genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Baş verən informasiya qarşılıqları isə öz növbəsində VM-dəki əməkdaşlığa zərbə vurmaqla layihənin ümumi inkişafını ləngidir. Bu gün İnternet istifadəçiləri virtual mühitdə milyonlarla veb-səhifələrə daxil edilmiş informasiya ilə qarşılaşırlar və adi ensiklopediyalardakı kiçik bir qrup mütəxəssislər tərəfindən daxil edilən və yoxlanılan məlumatları onları qane etmir. Müasir cəmiyyət İC-nin tələblərinə uyğun olaraq ensiklopedik veb-səhifələrdə hər an təzələnen, zamanla ayaqlaşan, daha keyfiyyətli, daha çox sayda insanlar tərəfindən yoxlanılan və genişləndirilən informasiya görmək istəyir. Bu tələblər isə yalnız kollektiv əməkdaşlıq nəticəsində yaranan, hər an dəyişdirilmək imkanına malik layihələrdə mümkündür.

Nəzərə alsaq ki, ictimai fikrin formalaşdırılması prosesində Vikipediya layihələri mühüm rol oynayır, o zaman İM texnologiyalarının viki-mühitdə rolu haqqında müəyyən təsəvvür əldə etmək olar. İM texnologiyalarından biri olan informasiya-psixoloji müharibəsində müəyyən ideya daşıyan və azlıq təşkil edənlərin fikirlərini çoxluğun fikri kimi təqdim etmək ən çox istifadə olunan təsir metodlarından biridir. Viki-texnologiyaların imkanları viki-mühitdə realizə olunan İM zamanı bu təsir metodundan geniş istifadə olunmasına şərait yaradır. Viki-mühitdə psixoloji müharibə vasitələrindən istifadə mövcud informasiyanın məhvinə və ya onun digər informasiya ilə əvəz edilməsinə səbəb olur. Nəticədə cəmiyyətin marağı ona qarşı İM aparıcı tərəfin maraqlarına tabe etdirilir və ya uyğunlaşdırılır.

Nəzərə alsaq ki, İnternet mühitində axtarış apararkən brauzerdə ilk veb-səhifələr siyahısında Vikipediya səhifələri (viki-səhifələr) görünür və hər bir xalq, dövlət, hadisə, tanınmış şəxs və s. haqqında ilkin informasiya buradan əldə olunur, o zaman bu azad ensiklopediyanın informasiya təsirində necə böyük rol oynadığını təsəvvür etmək olar [15]. İM texnologiyalarının viki-mühitdə tətbiqinin müxtəlif izahları var:

- İnternet istifadəçiləri qeydiyyatdan keçmədən, istədikləri zaman, istənilən mövzuda viki-səhifələr yarada, redaktələr edə bilər;
- proqramlaşdırmanı bilməyən, öz biliklərini virtual auditoriyaya çatdırmaq istəyən istifadəçilər istədikləri informasiyanı kütləviləşdirmək imkanına malikdirlər;
- müxtəlif ölkələrdə yaşayan, müxtəlif dinə və mədəniyyətlərə malik insanların davranışlarını öyrənmək mümkündür;
- insanlara müxtəlif istiqamətlərdə psixofizioloji təsir edən materialları viki-səhifələrə

yükləmək mümkündür;

- Vikipediya eyni ideologiyaya malik insanların toplandığı, informasiya mübadiləsi, müzakirələr aparmaq, kollektiv şəkildə bilik bazası yaratmaq üçün çox əlverişli sosial şəbəkədir.

Vikipediyanın əsas problemləri: vandalizm və redaktələr müharibəsi

İnternetdə tez-tez yenilənən və müasir ensiklopediya resursu olan Vikipediyaya daxil olan hər bir istifadəçi viki-texnologiyanın dəstəklədiyi proqram təminatından istifadə edə bilər. Məsələn, viki-layihələrdə hər bir məqalə, fayl, kitab yalnız ona məxsus “tarix”, “redaktə”, “müzakirə” səhifələrinə malikdir. Həmin səhifələrdən istifadə etməklə informasiyanı redaktə etmək, əvvəlki redaktələrə baxmaq və müqayisə etmək, mövzu ilə bağlı müzakirələr aparmaq mümkündür. İnformasiya üzərində aparılan bütün dəyişikliklər viki-layihələri idarə edən *Wikimedia Foundation* (WMF) təşkilatının verilənlər bazasında (VB) saxlandığından istənilən zaman silinmiş informasiyanı bərpa etmək, səhifələrin kimlər tərəfindən, nə zaman yaradıldığı və redaktə olunduğu haqqında məlumatlara baxmaq, viki-səhifələrin yaradılmasında kimlərin iştirak etdiyini müəyyənləşdirmək, informasiya üzərindəki dəyişiklikləri müqayisə etmək mümkündür [16].

Vikipediya ensiklopedik məqalələrin yaradılması prosesi və redaktəsi qəbul edilmiş müəyyən qaydalar üzrə yerinə yetirilir və administratorlar tərəfindən nəzarət olunur. Bu virtual ensiklopediyada işlərin təşkili daha çox açıq proqram təminatının yaradılması ilə məşğul olan proqramçıların işlərinə bənzəyir. Aktiv istifadəçilərin bilik səviyyəsi, ensiklopedik məqalələrin yaradılmasında iş təcrübəsi, digər istifadəçilərlə münasibətdə etik qaydalara nə dərəcədə əməl etmələri, ən əsası isə, fəaliyyətlərindəki məqsəd onların qruplara ayrılmasına səbəb olur. İstifadəçilərin bir qrupu məlumatların toplanması və məqalədə yerləşdirilməsi ilə, digərləri həmin informasiyanın redaktəsi, strukturlaşdırılması ilə məşğul olur. Müəyyən qrup istifadəçilər isə koordinator funksiyasını yerinə yetirir və əsasən, digər viki-istifadəçilərdən hazır məlumatları qəbul edirlər. Vikipediya daha bir qrupun məqsədi müxtəlif siyasi baxışların təbliği ilə məşğul olmaq, məlumatların daxil edilməsi ilə bağlı mübahisələr yaratmaq, fikirlərini dəstəkləməyən, onlara qarşı çıxan istifadəçiləri virtual ensiklopediyadan uzaqlaşdırmaqdır.

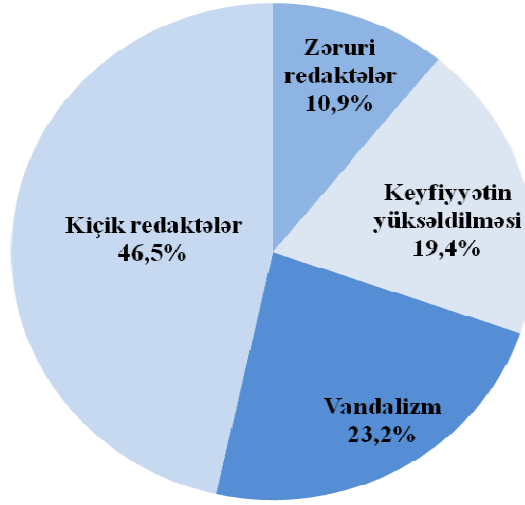
Viki-texnologiya ilə yaradılan məqalələrdən istifadə hüququ ilə bağlı məhdudiyyətlər yoxdur və hər kəs onlardan istifadə edə bilər (*Read-write web*). Viki-mühitdə hər kəs digər viki-istifadəçinin yaratdığı səhifəni redaktə edə bilər: köhnə mətni yenisi ilə əvəz edə, lazımsız bildiyi informasiyanı silə, yeni informasiya daxil edə bilər. Silinən, dəyişdirilən bütün məlumatlar, həmçinin məqalə üzərində işləyən bütün istifadəçilər haqqında məlumatlar Wikimedia Fondunun verilənlər bazasında saxlanılır. “İstifadəçilər haqqında məlumat” dedikdə, onların qeydiyyat adı və ya İnternet Protokol (İP) ünvanı, fəaliyyət statistikasını, şəxsi və müzakirə səhifələrindəki məlumatlar nəzərdə tutulur.

Vandalizm. Vikipediyanın əsas problemlərindən biri viki-səhifələrdəki mətnin tamamilə silinməsi və ya yalan, təhqiramiz, qərəzli informasiya ilə əvəz olunmasıdır ki, bu da viki-mühitdə “vandalizm” adlandırılır. Tədqiqatlar göstərir ki, 2011-ci ildə Vikipediya həyata keçirilən əməliyyatların 23,2 %-i vandalizm xarakterlidir [17].

Vandalizmə viki-səhifələrdəki mətnin silinməsindən başlayaraq, səhifələrə müxtəlif xarakterli spamın, dezinformasiyanın, mənasız məlumatların daxil edilməsinə kimi bütün fəaliyyət istiqamətləri daxildir. Vandalizmin qarşısını almaq üçün viki-mühitdə hər hansı ümumi bir mexanizm işlənməmişdir. Lakin Vikipediyanın fəal istifadəçiləri bu problemi aşağıdakı yollarla həll etməyə çalışırlar:

- viki-cəmiyyət tərəfindən tanınmayan yeni istifadəçilərin və İP adı altında fəaliyyət göstərən istifadəçilərin fəaliyyətinə nəzarət;
- redaktə edilən viki-səhifələrə nəzarət;

- informasiyası silinən səhifələri nəzarətdə saxlayan botların (robot-proqramların) yaradılması.

Şəkil 1. 2011-ci il üçün Viki-istifadəçilərin fəaliyyətinin xarakteri [18].

Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, viki-mühitdə nəzərdən qaçan vandalizm halları heç də az deyil. Problem ondadır ki, əgər Vikipediya fəlsəfəsindən xəbərsiz istifadəçinin etdiyi vandalizm tez bir zamanda aşkarlanaraq onun qarşısı alınarsa, təcrübəli viki-istifadəçilərin bu cür fəaliyyətini aşkar etmək çətin olur. Bu tip vandalizmə aşağıdakılar aiddir:

- viki-səhifədə mətni dəyişdirərkən, yaxud qərəzli informasiya əlavə edərkən yalan və ya mövcud olmayan mənbəyə istinad;
- “müəllif hüququ pozulmuşdur” bəhanəsi ilə viki-səhifədəki mətnin, şəkil və audio-video faylların silinməsi;
- viki-səhifənin sonunda göstərilən kateqoriyanın dəyişdirilməsi və ya silinməsi;
- vandalizm fəaliyyəti göstərən botların (proqram-robotların) yaradılması.

Vikipediya vandalizmlə, əsasən təcrübəli istifadəçilər məşğul olurlar. Layihənin texniki imkanlarını yaxşı bilən bu istifadəçilər xüsusi səhifələrdən istifadə etməklə mənbəsiz, kateqoriyasız, Vikipediya qaydalarına uyğun gəlməyən viki-səhifələri və vandalizmlə məşğul olan istifadəçiləri müəyyən edə bilirlər.

Redaktələr müharibəsi. Viki-səhifələrin redaktəsində müxtəlif ideologiya və siyasi baxışa malik, fərqli düşünən viki-istifadəçilərin iştirakı çox zaman redaktələr müharibəsinə səbəb olur [17, 19]. Redaktələr müharibəsi - mübahisəli informasiyanın səhifəyə daxil edilməsinə çalışan istifadəçinin və ya qrupun viki-texnologiyasının imkanlarından, ilk növbədə, redaktələr mexanizmindən aqressiv istifadəsidir.

Redaktələr müharibəsi viki-səhifəyə hər hansı mübahisəyə səbəb ola biləcək məlumat daxil edildikdə və ya informasiya silindikdə baş verir. Redaktənin düzgün olmadığını hesab edən istifadəçi bu məlumatı silir. Birinci istifadəçi və ya onun fəaliyyətini dəstəkləyən digər istifadəçilər pozulmuş informasiyanı yenidən bərpa edir. Əksər hallarda bu prosesə digər istifadəçilər də cəlb olunur, mübahisələr genişlənir, informasiya qarşıdurmaları baş verir. Hətta Vikipediyanın bir çox layihələrində istifadə olunan “3 redaktə” qaydası da İM-in qarşısını ala bilmir. Bu qaydaya görə, 24 saat ərzində bir məqalədə 3 dəfə eyni redaktəni edən istifadəçi administrator tərəfindən heç bir xəbərdarlıq olunmadan bloklanır.

Vikipediya redaktələr müharibəsi viki-səhifələrin silinməsi, birləşdirilməsi, bölünməsi və ya adının dəyişdirilməsi zamanı da baş verə bilər. Redaktələr müharibəsində iştirak edən istifadəçilərin davranışları onların məqsədlərini bürüzə verir. Belə ki, viki-istifadəçilərin hansı marağa və ideoloji baxışa malik olmaları məqalələrin məzmununa da təsir edir [20]. Odur ki, redaktələr müharibəsi viki-mühitdə realizə olunan İM texnologiyalarından istifadə edilməklə

məqalədə dezinformasiya, qərəzli məlumatın yerləşdirilməsi və ya hər hansı vacib mətnin silinməsi, fəal, təcrübəli istifadəçilərin buradan uzaqlaşdırılması ilə nəticələnə bilər. Redaktələr müharibəsi zamanı qərəzli mövqe göstərən, yalan informasiya daxil etməyə çalışan istifadəçilərin redaktələri son variant kimi saxlanılarsa, bu əksər istifadəçilərdə Vikipediyanın düzgün məlumat bazası olması haqqında təsəvvürləri şübhə altına almaqla, onların bu virtual ensiklopediyaya inamını azaldır, viki-istifadəçilər arasında gərginlik yaratmaqla, viki-cəmiyyətdə narazılığa səbəb olur.

Vikipediya informasiya qarşılıqlarının analizi

Vikipediyanın digər sosial şəbəkələrdən və layihələrdən əsas fərqli cəhəti ondan ibarətdir ki, burada əməkdaşlıq üçün istifadəçiyə müraciət edərək münasibət qurmağa ehtiyac yoxdur. İstifadəçi başqalarının yaratdığı viki-səhifələrdə redaktələr edirsə və ya onun yaratdığı viki-səhifələrdə digər viki-istifadəçilər düzəlişlər edirsə, artıq əməkdaşlığın yaranmasından danışmaq olar. Lakin Vikipediya əməkdaşlığın konfliktə keçməsi ehtimalı da böyükdür. İstifadəçi viki-səhifədə başqasının etdiyi dəyişikliyi ləğv edirsə, artıq konfliktin yaranma ehtimalı vardır. Viki-texnologiyanın imkanları viki-istifadəçilər arasında əməkdaşlığa imkan verdiyi kimi, konfliktlərin yaranmasına da şərait yaradır [21].

Vikipediya İM texnologiyalarından istifadə konfliktlərin yaranmasına, Vikipediya layihələrinin İnternet mühitində nüfuzunun aşağı düşməsinə səbəb olan aşağıdakı əməliyyatlardır:

- dezinformasiyanın daxil edilməsi;
- mətnin silinməsi;
- şərəf və ləyaqətin alçaldılması;
- yalan və saxtalaşdırma;
- spam xarakterli məlumatların daxil edilməsi.

Dezinformasiyanın daxil edilməsi. Viki-mühitdə istifadə olunan İM texnologiyaları sırasında dezinformasiyanın daxil edilməsi informasiya qarşılıqlarının yaranmasına səbəb olur. Dezinformasiya - hər hansı obyekt və ya hadisə haqqında məqsədyönlü şəkildə səhv təsəvvürün yaradılmasına yönəlmiş prosesdir. Dezinformasiyanın ötürülməsində əsas məqsəd qarşı tərəfi hər hansı fəaliyyətə yönəltmək və ya əksinə, fəaliyyətinin qarşısını almaqdır. Viki-mühitdə dezinformasiya ilə bağlı məsələlərin həlli, əsasən iki hissəyə bölünür:

1. Dezinformasiya xarakterli ensiklopedik məqalələrin yaradılmasının qarşısının alınması;
2. Administrator və fəal istifadəçilər tərəfindən yoxlanmış mövcud viki-səhifələrə dezinformasiya əlavə edilməsinin qarşısının alınması.

Viki-səhifələrə dezinformasiya xarakterli məlumatların (mətn, şəkil, video-fayl və s.) daxil edilməsi Viki-mühitdə vandalizmin bir növü hesab edilir. Lakin dezinformasiya əvvəlcədən hər hansı mötəbər elmi jurnalda, kitabda və ya tanınmış KİV-də nəşr edilmişdirsə, belə informasiyanın viki-mühitdən silinməsi çətin olur və müəyyən problemlər yaradır: uzun müddətli mübahisələr, məlumatın dezinformasiya olduğunu sübut edən daha mötəbər mənbələrin təqdimatı, məqalənin qalıb-qalmaması ilə əlaqədar səsvermənin keçirilməsi və s. Bütün bu proseslər isə müəyyən vaxt tələb edir və əgər administratorlar bu vaxt ərzində dezinformasiyanın viki-səhifədə qalmasına üstünlük verirlərsə, bu halda, həmin dezinformasiya düzgün informasiya kimi milyonlarla İnternet istifadəçisinə təqdim edilmiş olur və ictimai rəyin dəyişdirilməsinə, yəni hər hansı problemə qarşı müəyyən münasibətin formalaşmasına xidmət edir.

Mətnin və ya digər multimedia vasitələrinin silinməsi. Viki-səhifələrdə mətnin və ya digər multimedia vasitələrinin heç bir izahat verilmədən, müzakirə aparılmadan silinməsi vandalizm hesab edilir. Odur ki, təcrübəli istifadəçilər hər hansı mətni silmək istərkən, ilk növbədə bunun səbəbini göstərir, mətnin silinməsində narazı olanlar varsa problemi məqalənin müzakirə səhifəsində göstərərək ümumi razılığın əldə olunmasına çalışırlar. Vikipediya məqalə və ya

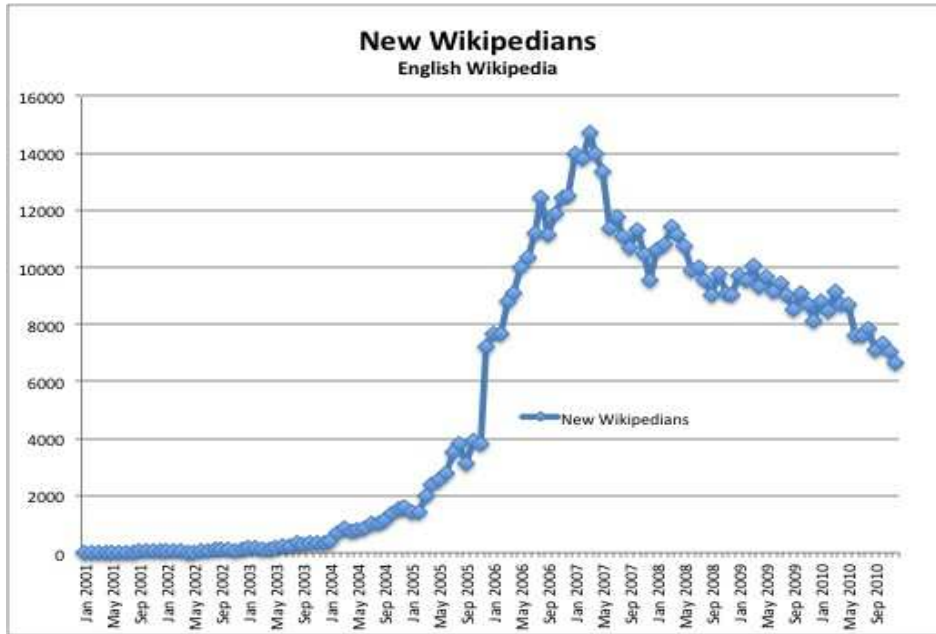
məqalədəki müəyyən informasiya aşağıda göstərilən hallardan biri müəyyən olunarsa, silinə bilər:

- informasiya Vikipediya prinsiplərinə (neytrallıq, müəllif hüquqlarının qorunması, mötəbər mənbələrə istinad və s.) uyğun deyilsə;
- informasiya (mətn, şəkil, video-fayl və s.) məqalənin məzmununa uyğun deyilsə;
- məlumat aktuallığını itirib və ya ensiklopedik xarakter daşıdırsa.

Mətnin göstərilən meyarlara uyğun gəlib-gəlməməsi də bəzən müəyyən mübahisələrə səbəb olur. Məsələn, hər hansı tanınmış alimin ensiklopedik şəxs olduğunu sübut etmək və onun haqqında məqalə yaratmaq bəzən müəyyən informasiya qarşılıqlarına gətirib çıxarır, istifadəçilər arasında mübahisələr yaradır. Bu problemin həlli də, əsasən səsvermə nəticəsində həll olunur və təəssüf ki, səsvermələr və müzakirələrdə təqdim edilən dəlillərə baxmayaraq, administratorlar tərəfindən səhv qərarların verilməsi ehtimalı vardır.

Şərəf və ləyaqətin alçaldılması. Vikipediya şərəf və ləyaqətin alçaldılmasına (təhqirə) üstünlük verən istifadəçilər heç bir müzakirə aparılmadan bloklanırlar. Viki-istifadəçilər arasında baş verən informasiya qarşılıqlarının qarşısını almaq məqsədi ilə aşağıda göstərilən fəaliyyət istiqamətləri istifadəçilərə qarşı hücum və ya onların şəxsiyyətlərinin alçaldılması kimi qiymətləndirilir:

- istifadəçinin yaşı, cinsi, milli mənsubiyyəti, dini, mənsub olduğu sosial qrup, ixtisası ilə bağlı istehzalara yol vermək və təhqir etmək;
- sübut olmadan istifadəçini yalançılıqda günahlandırmaq;
- başqa istifadəçilərin ünvanına təhqiredici yazılar yazmaq və ya özünü onlardan üstün saymaq;
- bilərəkdən istifadəçinin adını təhrif etmək;
- istifadəçinin məqalə yazma qabiliyyətinin olmamasını yazmaq;
- istifadəçinin fiziki və əqli cəhətdən qüsurlu olmasını bildirmək və s.

Şəkil 2. Fəaliyyət stajı bir ildən az olan ingilis dilli viki-istifadəçilərin 2001-2010-cu illər üzrə statistikası [18].

İM-də iştirak edən təcrübəli istifadəçilər Vikipediyanın bu qaydalarını yaxşı bildiklərindən, özləri heç bir zaman əks tərəfi təhqir etmirlər. Lakin müəyyən psixoloji üsullardan istifadə etməklə qarşı tərəfi təhqirə sövq edir, psixoloji gərginlik yaradaraq onların Vikipediya uzaqlaşdırılmasına çalışırlar. Virtual ensiklopediyada işləmək həvəsində olan yeni istifadəçilər

müəyyən ideyanı təbliğ edən istifadəçilərin nəzarətində olan məqalələrdə dəyişikliklər etməyə çalışdıqda bu cür təzyiqlərə məruz qalırlar. Nəticədə, yeni istifadəçilərin viki-mühitdən uzaqlaşması halları kütləvi hal almaqdadır ki, bu da virtual ensiklopediyanın son illərdə müşahidə edilən ən ciddi problemlərindəndir. Məsələn, analiz nəticəsində məlum olmuşdur ki, ingilis dilindəki Vikipediya 1 ildən az staja malik olan istifadəçilərin sayı 2007-ci ilin ortalarından başlayaraq azalmağa başlamışdır (Şəkil 2). Buna səbəb isə, əsasən yeni istifadəçilərin Vikipediya qaydalarını bilmədikləri üçün hər hansı ideyanı təbliğ edən daha təcrübəli istifadəçilər tərəfindən psixoloji təzyiqə məruz qalmaları və tez-tez səhvlər etmələridir.

Yalan və saxtalaşdırma. Düzgün olmayan, hər hansı ideologiyanın təbliğatını, psixoloji təsiri özündə əks etdirən informasiyanı Vikipediya saxlamaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edilir.

Viki-səhifələrə daxil edilən dezinformasiyanın müəyyən edilməsində ən əlverişli üsullardan biri səhifələrdə yerləşdirilən məlumatın doğru olub-olmadığını sübut etmək üçün həmin viki-səhifələrin sonuna əlavə edilən “Mənbə” və ya “Xarici keçidlər”, “İstinadlar”, “Ədəbiyyat” bölmələrində yerləşdirilmiş keçidlərin yoxlanılmasıdır. Bəzən viki-səhifələrin sonunda saxta keçidlərin qoyulması hallarına rast gəlinir. Bu keçidlər mötəbər veb-saytlara, elmi jurnallara və elektron kitablara istinad edə bilər. Vandalizmin qarşısının alınmasında və vikimühitdə tətbiq edilən İM texnologiyalarının aşkarlanmasında həmin bölmələrin diqqətlə yoxlanması problemin həllində ən vacib məsələlərdəndir. Lakin müəyyən vaxt və bilik tələb etdiyinə görə onların yoxlanması çox zaman səthi aparılır. Bu isə saxta informasiyanın Vikipediya yer almasına səbəb olur.

Digər problem saxta kateqoriyalarla bağlıdır: Vikipediya hər bir məqalənin sonunda bir və ya bir neçə kateqoriya göstərilir ki, bu da həmin məqalənin hansı mövzuya aid olduğunu bildirir və eyni mövzuya aid olan məqalələr arasında semantik yaxınlığı təmin edir. Kateqoriyalar da məqalələr kimi istifadəçilər tərəfindən yaradılır və viki-səhifələrə daxil edilir.

Viki-istifadəçilər arasında baş verən qarşıdurmaların səbəblərindən biri kateqoriyaların daxil edilməsi və dəyişdirilməsi ilə bağlıdır. Kateqoriyaların daxil edilməsi məqalələrin iyerarxiya üzrə avtomatik strukturlaşmasını, axtarışın tez və asan təşkilini təmin edir, məqalənin mövzusunun dəqiq müəyyən edilməsinə səbəb olur. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir kateqoriya alt kateqoriyaya malikdir, eyni zamanda, həmin kateqoriya özü də daha yuxarı səviyyənin alt kateqoriyasıdır. Məqalədə müəyyən kateqoriyaların dəyişdirilməsi bəzən o məqalənin tamamilə başqa bir mövzuya aid olmasına və onun mənasının təhrif olunmasına səbəb ola bilər. Müəyyən sayda məqalələr eyni kateqoriyaya aid edilərsə, onların adları avtomatik olaraq əlifba üzrə kateqoriya səhifəsində avtomatik yığılır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, məqaləyə bilərəkdən səhv kateqoriyanın daxil edilməsi İM texnologiyalarından biri olan dezinformasiyanın həyata keçirilməsi kimi qəbul edilir.

Viki-istifadəçilər arasında baş verən mübahisələr zamanı da aşağıdakı saxtakarlıq hallarına rast gəlinir:

- müzakirələrdə başqalarına aid fikirlərin dəyişdirilməsi üçün qəsdən onların yazdıqlarına düzəlişlərin edilməsi, həmin mətnlərin silinməsi və ya başqasının adından məlumatın yazılması;
- istifadəçinin adının bilərəkdən dəyişdirilməsi və həmin istifadəçinin şəxsi səhifəsinin surətinin yaradılması, onun adından müzakirələrdə iştirak edilməsi, redaktələrin aparılması;
- Anonim və ya saxta ad altında müzakirələrdə iştirak.

Digər problem müəyyən şəxsə və ya quruma hücum vasitəsi olaraq viki-mühitdən istifadə hallarıdır. Bəzən hər hansı tanınmış alim, dövlət xadimi və ya siyasətçiyə qarşı informasiya hücumu təşkil edilərkən Vikipediyanın imkanlarından geniş istifadə edilir. Əgər virtual ensiklopediyada o şəxs haqqında məqalə artıq mövcuddursa həmin məqaləyə qərəzli və təhqiramiz məlumatlar daxil edilir, məqalə mövcud deyilsə, insanı nüfuzdan salmaq, ləkələmək

məqsədi daşıyan məlumatlardan ibarət məqalələr yaradılır. Viki-mühitdə bu tip informasiya hücumları yalnız şəxslərə qarşı deyil, dövlətə, şirkətə və ya partiya qarşı da tətbiq edilir.

Spamlar. Vikipediya “spam” dedikdə, ilk növbədə, viki-səhifələrə daxil edilən qeyri-ensiklopedik, reklam xarakterli məlumatlar nəzərdə tutulur. Bu virtual ensiklopediyaya daxil edilən spamlar müxtəlif olur: reklam funksiyasını yerinə yetirən məqalələrdən əlavə, viki-səhifələrə daxil edilən spam xarakterli xarici keçidlər və ya hər hansı müəllifin, şirkətin, siyasi partiyanın, kitabın və s. adı. Viki-mühitdə spamı aşkar edən xarakterik cəhətlər:

- viki-səhifələrdə göstərilən hiperkeçidlər müxtəlif xidmətlər təklif edən veb-saytlara yönəlmiş olur;
- hiperkeçidlərin başlıqları neytrallıqdan uzaq olur;
- müxtəlif reklam xarakterli məlumatların aktiv şəkildə viki-səhifələrə yerləşdirilməsi.

Bəzən informasiya qarşılıqlı əlaqədə iştirak edən viki-istifadəçilər spam bəhanəsi ilə vacib mətnləri silməklə məşğul olurlar. Eyni zamanda, əksinə, spam xarakterli məlumatlar vacib məlumat kimi məqalələrə daxil edilir və onların silinməsi “redaktələr müharibəsinə” səbəb olur. Spamlarla əlaqədar informasiya qarşılıqlı əlaqələrinin qarşısını almaq üçün Viki-mühitdə məqalədə spam xarakterli məlumatın olmasını bildirən şablonlardan istifadə edilir. Şablon daxil edilən məqalələr administratorlar tərəfindən yoxlanılır və son qərar qəbul olunur. Lakin bu cür şablonların da daxil edilməsi müəyyən konfliktlərə gətirib çıxarır. Belə ki, məqalədə spam xarakterli məlumatın olması əvvəlcədən sübut olunmalı və ya fəal istifadəçilərin razılığı ilə qəbul edilməlidir.

Viki-mühitdə reallaşdırılan İM texnologiyalarının qarşısını almaq üçün müəyyən tədbirlər görülür, qaydalar tətbiq edilir. Məsələn, viki-layihələrdə qeyri-etik terminlər işlətmək, müzakirə zamanı qarşı tərəfi təhqir etmək, alçaltmaq, məhkəmə və ya fiziki cəza ilə hədələmək qadağandır. Qaydaları pozanların İP ünvanları və ya istifadəçi adları müəyyən müddətə, bəzən isə həmişəlik bloklanır. Mübahisəyə səbəb olan məqalələr isə administratorlar tərəfindən mühafizə olunur. Bu o deməkdir ki, məqalədə informasiyanın dəyişdirilməsi və ya yeni informasiyanın daxil edilməsinə qadağa qoyulur. Lakin bunlara baxmayaraq, viki-mühitdə informasiya qarşılıqlı əlaqələri nəinki azalmır, əksinə, istifadəçilərin sayı çoxaldıqca, Vikipediya dünyada populyarlaşdıqca, daha da artır.

Nəticə

İctimai rəyin formalaşması və ya dəyişdirilməsində, dezinformasiyanın yayılmasında Vikipediya geniş imkanlara malikdir. Dünyanın milyonlarla kompyuterini birləşdirən qlobal İnternet şəbəkəsinin ən nəhəng layihəsi olan Vikipediya özünün forma və tərkibi baxımından müxtəlif xüsusiyyətli, sərhəd tanımayan şəbəkə resursları ilə cəmiyyətin sosial həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Məqalədə Vikipediyanın əsas problemləri olan vandalizm, redaktələr müharibəsinə və viki-istifadəçilər arasında baş verən konfliktləri araşdırarkən məlum olur ki, viki-mühitdə istənilən səhifənin istifadəçilər tərəfindən on-layn şəraitdə redaktə oluna bilməsi, səhifələrə multimedia vasitələrinin daxil edilməsi imkanının verilməsi virtual ensiklopediyada informasiya qarşılıqlı əlaqələri müxtəlif problemlər yaradır.

Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün Vikipediyanın ümumi prinsipləri olan neytrallıq, müəllif hüquqlarının, etik normaların gözlənilməsi, məqalələrin sərbəst redaktəsi, və s. kimi qaydalar heç də yetərli deyil. Viki-mühitdə reallaşdırılan İM texnologiyalarının qarşısını alınması üçün onların analizi aparılmalı, yaratdığı problemlər araşdırılmalıdır.

Həmçinin viki-mühitdə reallaşdırılan bəzi informasiya müharibəsi texnologiyalarının analizi burada baş verən konflikt və vandalizm hallarının yaranma səbəblərini müəyyən etməklə, konfliktlərdə iştirak edən sosial şəbəkələri aşkar etməkdə mühüm rol oynaya bilər.

Ədəbiyyat

1. Zhang C., Yin J., Cai Z., Chen W., RRED: Robust RED Algorithm to Counter Low-rate Denial-of-Service Attacks // *IEEE Communications Letters*, vol. 14, 2010, pp. 489-49.
2. Павлютенкова М.Ю., Информационная война: реальная угроза или современный миф? // "Власть", М., 2001, с.19-23.
3. Libicki M., What is Information Warfare? // National Defense University, ACIS, 1995, pp 3.
4. Белов Е.Б., Лось В.П., Мещеряков Р.В., Шелупанов А.А. Основы информационной безопасности. Учебное пособие для вузов, М.: Горячая линия - Телеком, 2006. - 544 с.
5. Stakic D., Wiki technology – origin, development and importance // *Infotheca, Faculty of Mathematics*, No. 1-2, Vol. X, Belgrade, 2009, pp. 61-69.
6. Əliquliyev R.M., Ələkbərova İ.Y. Vikipediya. Virtual ensiklopediya. Bakı: "İnformasiya texnologiyaları" nəşriyyatı, 2010, 184 səh.
7. http://www.meta.wikimedia.org/wiki/List_of_Wikipedias
8. <http://www.wikimediafoundation.org/wiki/FAQ/en>
9. Sumi R., Yasserli T., Rung A., Kornai A., Kertész J., Edit wars in Wikipedia / Privacy, Security, Risk and Trust (PASSAT), IEEE Third International Conference on and 2011 IEEE Third International Conference on Social Computing (SocialCom), 9-11 Oct. 2011, pp. 724-727.
10. Buriol L.S., Castillo C., Donato D., Leonardi S., Millozzi S., Temporal Analysis of the Wikigraph // *Web Intelligence (2006)*, Publisher: IEEE CS Press., pp. 45-51.
11. Алгулиев Р.М., Алекперова И.Я., Касумова Р.Т. Коллективное знание в Интернете / Шестая международная конференция "Интернет-Образование-Наука-2008". Том 1, Винница, 2008, с. 5-7.
12. Ələkbərova İ.Y. İnformasiya müharibəsi texnologiyaları. Ekspress-informasiya. İnformasiya cəmiyyəti seriyası, Bakı: "İnformasiya texnologiyaları" nəşriyyatı, 2012, 108 s.
13. Kittur A., Kraut R.E., Harnessing the wisdom of crowds in Wikipedia: quality through coordination / In *Proceedings of the 2008 ACM conference on Computer supported cooperative work*, 2008, pp. 37-46.
14. Prasarnphanich P., Wagner C. The Role of Wiki Technology on Altruism in Collaborative Knowledge Creation // *The Journal of Computer Information Systems*, Summer, 2009, pp. 33-41.
15. <http://www.wikipediastudy.org>
16. <http://www.dumps.wikimedia.org/backup-index.html>
17. Shachaf P., Hara N. Beyond vandalism: Wikipedia trolls // *Journal of Information Science*, 36(3), 2010, pp. 357-370.
18. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Wikipedia_Signpost/2011-04-18/News_and_notes
19. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Edit_warring
20. Halavais A., Lackaff D. An Analysis of Topical Coverage of Wikipedia // *Journal of Computer-Mediated Communication*, Volume 13, Issue 2, 2008, pp. 429-440.
21. Blaschke S., Stein K. Methods and Measures for the Analysis of Corporate Wikis: A Case Study / In: *Proceedings of the 58th Annual Conference of the International Communication Association ICA*, May 22-26, Montréal, Canada, 2008, pp 1-24.

УДК 004.351

Алекперова Ирада Я.

Институт Информационных Технологий НАНА, Баку, Азербайджан
depart17@iit.ab.az

Анализ некоторых технологий информационных войн, реализованный в вики-среде

В статье исследованы некоторые технологии информационных войн, реализованные в вики-среде, рассмотрены вредные последствия вандализма и войны правок в виртуальной энциклопедии, считающиеся основными проблемами Википедии. Кроме того, проанализированы и произведены классификации информационных противостояний в вики-среде.

***Ключевые слова:** вики-технологии, информационная война, Википедия, вики-страницы, вики-общество, война правок, спам.*

Irada Y. Alakparova

Institute of Information Technology ANAS, Baku, Azerbaijan
depart17@iit.ab.az

Analysis of some of the technologies of information warfare implemented in the wiki-environment

The article investigates some of the technologies of information warfare, implemented in a wiki-environment, and reviews destructive consequences of vandalism and editwar, in a virtual encyclopedia, that are considered the main problems of Wikipedia. In addition, it analyzes and classifies information confrontation in a wiki environment.

***Keywords:** wiki technology, information warfare, Wikipedia, wiki-pages, wiki-community, editwar, spam.*